

Михайло Гудор

Тернистий шлях пам'яті про трагедію в Бабиному Яру

(Нереалізовані проекти пам'ятника-монумента на честь загиблих у Бабиному Яру)



НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «БАБИН ЯР»

Київ-2016

Тернистий шлях пам'яті про трагедію в Бабиному Яру

«Боже ж ти мій, скільки разів мені згадували цей Бабин Яр! І у незліченних партслідчих, з якими звела мене доля, і на бюро райкомів, міськкомів, обкомів. “Розкажіть, що там у вас відбулось у Бабиному яру?!” – А нічого не відбулось. Просто я зробив те, що повинні були зробити ви – райкоми та міськкоми, ЦК у день 25-ліття загибелі ста тисяч, як ви тепер говорите, “радянських громадян”, прийти і сказати те, що замість вас сказав я – буде тут пам'ятник!»

Віктор Некрасов

Під час німецької окупації Києва у 1941—1943 роках Бабин Яр став місцем масових розстрілів німецькими окупантами мирного населення і радянських військовополонених; євреїв та циган — за етнічною ознакою, а також партійних та радянських активістів, підпільників, членів Організації Українських Націоналістів, заручників, «саботажників», порушників комендантської години, пацієнтів психіатричної лікарні та інших.

Як стало відомо пізніше, 2 жовтня 1941 р. Гейдріх, керівник головного управління імперської безпеки, отримав «Доповідь про оперативну обстановку в СРСР № 101»¹, яка містила короткий опис діяльності «айнзатцгрупи С» в Бабиному Яру. У доповіді повідомлялося: «Зондеркоманда 4-а» з допомогою «айнзатцгрупи НГ» та двох підрозділів полку поліції «Південь»² (45 і 303 батальйонів поліції «Polizei-Bataillon» порядку³) ліквідувала 33 771 єврея у період з 29 по 30 вересня 1941 р.».

У різних публікаціях даються різні цифри загальної кількості знищених у Бабиному Ярі — приблизно від 70 тисяч до 200 тисяч осіб. У 1946 році на Нюрнберзькому процесі наводилася оцінка близько 100 тисяч осіб, згідно з висновками спеціальної державної комісії для розслідування нацистських злочинів під час окупації Києва.⁴

Перший пам'ятник жертвам фашизму Урядом УРСР планувалося встановити одразу ж після війни. 13 березня 1945 року була прийнята Постанова Ради народних комісарів УРСР і Центрального комітету КП(б)У

¹Государственный Архив Российской Федерации, ф. 7445, оп. 2, д. 138, л. 269. Цит. по: Преступные цели — преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР. М., 1985, док. № 155, с. 257. 2. Доклад об оперативной обстановке № 101, СССР.

² *Nuernberg Military Tribunal Volume IV «The Einsatzgruppen Case».*

³ John R. Angolia / Hugh P. Taylor: *Uniforms, Organization & History of the German Police Volume.*

⁴ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов под ред. К.П. Горшенева, Р.А. Руденко, И.Т. Никитченко. - М.: Государственное издательство юридической литературы. Т.1. - 1954. - 988с.

«Про спорудження монументального пам'ятника на території Бабиного Яру».⁵ Але, як писав Президент Єврейської ради України, Голова фонду «Пам'ять Бабиного Яру» І.М. Левітас: «В 1949 році розгорталася боротьба з «безрідними космополітами», а фактично з євреями, і питання спорудження пам'ятника було заморожено більш ніж на чверть століття»⁶.

Багато років у Бабиному Яру не було жодного пам'ятного знака, який би нагадував про події 1941 – 1943 років.

Протягом перших років по війні історію про вбивства у Бабиному Яру, як і про Голокост, вилучали з усіх сфер радянської дійсності. Приміром, навіть видання книжок на ці теми було ускладненим. Йдеться про збірник «Чорна книга», який підготували в 1944-1946 рр. Ілля Еренбург та Василь Гроссман. Варто додати, що над збірником спогадів і документів працювали не лише Еренбург і Гроссман, а й безліч інших письменників та діячів як єврейського, так і неєврейського походження: В. Лідін, М. Алігер, В. Іванов, Р. Фраєрман та інші.⁷

Він мав складатися зі свідчень та матеріалів про вбивства єврейського населення під час окупації, які упорядники зібрали протягом самої війни та одразу після її закінчення. Найцікавішим є те, що збірник був надрукований, але у 1948 р. наклад було знищено.⁸

Ситуація зі ставленням до Голокосту почала змінюватися лише в першій половині 60-х років. У 1965 р. до святкування 20-річчя Дня Перемоги було проведено збір інформації про загиблих під час війни, у 1966 і 1967 рр. відбулися перші вшанування жертв у Бабиному Яру – у зв'язку з 25-ю річницею від початку розстрілів у 1941 р. Влаштування роковин не було передбачене радянською владою. Активісти, мешканці міста та родичі жертв самі прийшли до Бабиного Яру. Влада відреагувала проведенням альтернативних мітингів, санкціонованих згори, проте саме цей момент стає переломним у започаткуванні практики вшанування жертв Бабиного Яру.

Про стихійний мітинг 29 вересня 1966 р. згадується в доповідній записці старшого слідчого КДБ УРСР «Про випадок самовільного зібрання в Бабиному Яру»: «...сюди самовільно зібралися жителі Києва, переважно єврейської національності. Перед присутніми різні особи проголошували

⁵ *Постанова Ради Народних Комісарів УРСР і Центрального Комітету КП/б/У № 378 “Про спорудження монументального пам'ятника на території Бабиного Яру”. 13 березня 1945 р. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 2103, арк. 22-23.*

⁶ *Левитас И. Бабий Яр: Книга памяти. К., - 2005. С. – 490.*

⁷ *Черная книга. – С. 18.*

⁸ *Черная книга. О злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно-оккупированных районах Советского Союза и в лагерях уничтожения Польши во время войны 1941-1945 гг. / Под ред. Гроссман В., Эренбурга И. – Иерусалим : Издательство «Тарбут», 2002. – С. 9.*

промови, в яких, разом із закликами вшанувати пам'ять загиблих, висловлювалось незадоволення, що досі на цьому місці немає пам'ятника, що у державі нібито євреї перебувають у нерівних умовах стосовно інших національностей, посиляючись на відсутність єврейських шкіл, театрів, друкарень і т.д.»⁹. Того дня відбулося не лише зібрання громадян, а й виступи інтелігенції. Зокрема, брали слово Віктор Некрасов, Борис Антоненко-Давидович, Іван Дзюба, архітектор Білоцерківський.

Це підштовхнуло владу до дії. 19 жовтня 1966 р. було прийнято спільне рішення Київського міськкому КПУ та міськвиконкому «Про встановлення пам'ятних закладних каменів на території Бабиного Яру і в сквері на Привокзальній площі в Дарниці».¹⁰

Незабаром між вулицями Дорогожицької та Мельникова з'явився камінь з написом: «Тут буде споруджено пам'ятник радянським людям – жертвам злочинів фашизму під час тимчасової окупації м. Києва в 1941–1943 роках».

Спочатку пам'ятник хотіли встановити на місці масових розстрілів неподалік від того місця, де зараз знаходиться станція метро «Дорогожичі», але після наповнення яру землею і відходами цегельних заводів у 1961 році, насипні ґрунти не могли витримати такий масивний монумент. Пам'ятник вирішили встановити на твердому ґрунті між двома місцями масових розстрілів: власне яром за вул. Мельникова і протитанковим ровом за вул. Дорогожицькою. Також врахували і той факт, що із протилежного боку вул. О. Теліги був Сирецький концтабір, на території якого теж було вбито велику кількість людей.

5 липня 1965 Рада Міністрів УРСР прийняла постанову № 658 *«Про проведення закритого конкурсу на створення проектів пам'ятника-монумента на честь радянських громадян і військовополонених солдатів і офіцерів Радянської Армії, які загинули від рук німецько-фашистських окупантів під час окупації м Києва»*.

Згідно з даною постановою в 1965-66 рр. було проведено два тури конкурсу. На перший було представлено 20 проектів і на другий – 12. Серед них були цікаві ідеї та імена архітекторів І. Каракіса, Б. Лекаря, А. Мілецького, скульпторів В. Бородая, В. Швецова, В. Селібера, художників А. Рибачук і В. Мельниченко. Ідею майбутнього пам'ятника відстоювали Василь Стус, Сергій Параджанов, письменник Віктор Некрасов. Вони наполягали на тому, щоб зберегти Бабин Яр таким, яким він є – місцем трагедії.

⁹ Ольга Колесник *Бабин Яр як місце пам'яті: огляд комеморативних практик і пам'ятних знаків*. – *Acta studiosa historica*, 2014 Ч. 4 С. 148.

¹⁰ ДАКО, ф. П-1, оп. 22, спр. 136, арк. 50, 62.

Автором унікального проекту Музею-меморіала в Бабиному Яру був лауреат державної премії України архітектор А. Крижопольський. Були і інші проекти. Але жоден не був реалізований.

Другий конкурс, оголошений після анулювання першого, пройшов під назвою "Дорога, смерть і відродження життя".

Архітектор Аба Милецький пише з цього приводу: «Влада оголосила закритий конкурс проектів пам'ятника одночасно для двох місць – у Бабиному Яру і на місці табору військовополонених у Дарниці. У конкурсній програмі було написано: «Монументи повинні художнім образом відобразити героїзм і непохитну волю нашого народу в боротьбі за перемогу великих ідей комунізму ... мужність і безстрашність радянських громадян перед лицем смерті...»... Кращим проектом Спілка архітекторів визнала пам'ятник, що зображав фігуру з прапором. Цей проект був поданий на затвердження першому секретарю Компартії України Петру Шелесту. Не вловивши підлабузництва Спілки архітекторів, він тільки сказав: "Я думаю, що це не для Бабиного Яру".

Пам'ятника на місці загибелі десятків тисяч киян до 25-ї річниці трагедії так і не поставили.

Згадує дочка одного з переможців конкурсу І. Каракіса, архітектор Ірма Каракіс, присутня тоді на публічному обговоренні конкурсних проектів: *«Ці спогади спливають у моїй пам'яті яскравими спалахами мізансцен і персонажів, які вимовляють пристрасні слова. Вони залишаться в моїй свідомості до кінця моїх днів.*

Антисемітські, з папірця, промови клеймителів перемежовувалися, як у калейдоскопі, з виступами затаврованих – відомих архітекторів і письменників, в основному, євреїв. Запам'яталося яскраве емоційні виступ письменника Віктора Некрасова.

Але особливо вразило мене виступ кінорежисера Параджанова, який, знявши з руки годинник, оголосив хвилину мовчання, яка, як здалося, затягнулася секунд на сто ... У гробовій тиші залу почалися масові ридання родичів загиблих ...

Ще запам'ятався виступ співробітника інституту Променергопроект Белоцерковича: «Антисемітизм був! Антисемітизм є! Антисемітизм буде!».

Обговорення робіт було бурхливим. Одні напірали на те, що в Бабиному Яру загинули військовополонені, тому їх треба зобразити. Інші взагалі вважали, що сім круч в проектах Аби Мелецького та Йосипа Каракіса – це іудейська менора, яка стала гербом Ізраїлю. Більшість офіційних осіб схилилися до того, що єврейську тему, а разом з нею і загибель цивільного населення, з меморіалу треба прибрати.

*Книгу відгуків, в якій поруч із записами в підтримку проектів з'явилися антисемітські висловлювання, вилучили, а конкурс анулювали».*¹¹

Невдовзі між вулицями Дорогожицькою і Мельникова з'явився камінь з написом: "Тут буде споруджено пам'ятник радянським людям – жертвам злочинів фашистів у період тимчасової окупації м Києва у 1941-1943 рр."

Потім з'явився інший напис: «У Шевченківському районі Києва буде споруджено монумент радянських громадян і військовослужбовців, солдатів і офіцерів Радянської Армії, загиблих від рук фашистських загарбників під час окупації Києва».

В інтерв'ю «Бабин Яр: Трагедія про трагедію» скульптор Анатолій Ігнащенко зокрема сказав: «Після війни – творча група головного архітектора Києва Олександра Власова розробила проект пам'ятника жертвам Бабиного Яру. Проект не був реалізований... Невідомо, з чиєї ініціативи ландшафт Бабиного Яру почали знищувати, намагаючись величезний яр зрівняти з землею. Дні і ночі працювали земснаряди. Як гриби росли «хрущоби», споруджувався парк відпочинку зі спортивними об'єктами, літнім кінотеатром, кафе і навіть... танцмайdanчиком... Згідно тоді пануючої у нас ідеології всі жертви Бабиного Яру не заслуговували народної пам'яті: українці – націоналісти, військовополонені – підлі боягузи і зрадники. З приводу євреїв існувала думка: що це за нація, якщо не чинячи опір фашистам, за першим покликом окупантів прийшла у Бабин Яр на розстріл... Про тисячі військовополонених замовчували – хіба могли солдати, офіцери, генерали доблесної радянської армії тисячами здаватися в полон?!».¹²

Після розгромного виступу Віктора Некрасова в ЮНЕСКО: «...Бабин Яр перетворили у відхоже місце: туалетів немає, літніми вечорами там збираються бомжі і повії... Це наруга над пам'яттю загиблих».¹³

З допомогою світової громадськості Віктор Некрасов змусив чиновників зайнятися спорудженням пам'ятника в Бабиному Яру, – політбюро ЦК КПУ доручило роботу над пам'ятником скульптору Михайлу Лисенко.

Перший пам'ятник з'явився у Бабиному Яру тільки в 1976 році. Офіційна назва – «Пам'ятник радянським громадянам та військовополоненим солдатам і офіцерам Радянської армії, розстріляним німецькими нацистами у

¹¹ *Евгений Оленин Забытый конкурс 65-го года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.is/Dja2> (відвідано 12.03.2016).*

¹² *Владимир Платонов Бабий Яр: Трагедия о трагедии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/babiy_yar_tragediya_o_tragedii.html (відвідано 12.03.2016).*

¹³ *http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/babiy_yar_tragediya_o_tragedii.html.*

Бабиному яру». Відкритий 2-го липня 1976 року. Скульптори – М. Лисенко, О. Вітрик, В. Сухенко, архітектори – А. Ігнащенко, Л. Іванченко, В. Іванченков.¹⁴

Перед пам'ятником в 1991 році встановили три бронзові плити з написом на трьох мовах (українській, російській та ідіш): «Тут в 1941-43 роках німецько-фашистськими загарбниками було розстріляно більше ста тисяч громадян міста Києва і військовополонених».

Згідно із постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 за № 928 монумент є пам'яткою історії національного значення. Охоронний номер: 260033/1-Н.

В роки Другої світової війни доля ромів України склалася трагічно. Вони підлягали винищуванню тільки за свою етнічну приналежність. Знищення проводилося повсюдно з використанням всіх наявних ресурсів і адміністративних ланок різних рівнів. Геноцид ромів здійснювався у двох формах: організованій та спонтанній. Загальними тенденціями політики геноциду слід вважати масові акції знищення, перебування циган на особливому правовому становищі, яке передбачало їх дискримінацію, використання каральних органів, намагання знищити свідчення проведеного геноциду і пам'яті про жертви. Крім того, слід зазначити, що в Україні вбивали як кочових так і осілих циган. Ніякого розходження між ними не робилося, і їхнє поголовне винищування було тільки питанням часу.

За роки Другої світової війни нацисти разом із своїми прислужниками, здійснюючи расистську політику етноциду, вивезли з окупованих країн і спалили у концтаборах близько 500 тисяч ромів. Чимало їх було знищено у таборах примусової праці, місцях кочування, в ході каральних операцій.¹⁵

Щодо кількості знищених циган, то дослідники Д. Генрік і Г. Паксон вважають, що на території СРСР було знищено не менше 30 тис. циган. Що стосується вбивства циган в Україні то вони почалися в серпні 1941 р. й завершилися навесні 1943 р. У всякому разі, немає відомості про вбивство циган після квітня 1943 р. На думку О. Круглова кількість циган, винищених на окупованій території України в 1941 – 1944 рр., можна оцінити в 19 – 20 тис. чоловік. Більше половини всіх жертв становлять цигани, депортовані в Україну з Румунії. Власне «українські» цигани в загальній кількості жертв становлять приблизно 45 %.¹⁶

Значних жертв зазнали роми, які проживали у місті Києві. Три куренівські табори циган розстріляли в перші дні окупації. Розстрілювали за Кирилівською церквою, на Куренівці. Було їх майже 100 чоловік. А останніх

¹⁴ *Київ. Енциклопедический справочник / Под ред. А.В. Кудрицкого. – К., 1982. – С. 513–514.*

¹⁵ *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 2, ст.65.*

¹⁶ *Генадій Коваль Знищення фашистами ромів в окупованій Україні в 1941 – 1944 роках: погляд через десятиліття[Електронний ресурс] / HISTORI. – Режим доступу: <http://historymoippo.blogspot.com/2014/02/1941-1944.html> (відвідано 12.03.2016).*

циган розстріляли перед самим звільненням Києва: 12 кибиток, які намагалися виїхати з Києва.

Утім роми рідко погоджуються давати інтерв'ю, вони не хочуть згадувати про трагедію. Хоча потребують гідного вшанування в Україні.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 8 жовтня 2004 р. № 2085-IV «Про відзначення Міжнародного дня голокосту ромів» Міжнародний день голокосту ромів в Україні відзначається на державному рівні.¹⁷

Скульптор Анатолій Ігнащенко отримав пропозицію створити пам'ятник ромам, загиблим від рук нацистів у Києві, у Бабиному Яру. За підтримки громади українських ромів – майстер взявся за справу.

У заводському цеху виготовили сталеву кибитку, пробиту кулями, повиту гірляндами сталевих квітів. Коли ж привезли кибитку у Бабин Яр – нагрянула міліція, посипалися погрози розрізати пам'ятник і пустити на переплавку.¹⁸

Зрештою, сумна колісниця знайшла собі стоянку далеко від Києва, на опорних колонах у місті Кам'янці-Подільському.

Упевнений, що істина про етноцид ромів має стати невід'ємною частиною нашої національної пам'яті. Маємо усвідомити: це наше спільне горе, наша спільна трагедія.

Ми звикли до думки, що Бабин Яр у Києві – це місце трагедії єврейського народу, і мало хто пам'ятає про те, що він був свідком останніх хвилин життя більше ніж тисячі українських патріотів. Серед тих, кого розстріляли в Бабиному Яру нацисти, хто загинув з молитвою про Україну на вустах, – Олена Теліга, яку нині називають «найвизначнішою жіночою постаттю в українській літературі ХХ століття». Німецькі окупанти знищили велику українську поетесу фізично, більшовики – нібито духовно, на п'ятдесят років сховавши в спецхранах вільне слово Теліги. Нині вулицю, яка стала її останнім шляхом, вулицю, що пролягає повз зловісний Бабин Яр, названо її іменем.

За офіційними даними, опублікованими інформаційним відділом ОУН в квітні 1946 р., під час німецької окупації України протягом 1941-1944 рр. Організація Українських Націоналістів втратила 4456 членів, в тому числі 197 членів вищого керівного складу, 6 краєвих провідників та 5 членів Проводу ОУН. З усіх українських земель, де діяли структури ОУН, найбільших жертв ОУН зазнала в окупованому Києві, де загинув 621 український патріот.¹⁹

¹⁷ *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 2, ст.65.*

¹⁸ *Владимир Платонов Бабий Яр: Трагедия о трагедии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/babiy_yar_tragediya_o_tragedii.html (відвідано 12. 03. 2016).*

¹⁹ *Баранівська Т. пам'яті Антона Серженюка-Баранівського // На зов Києва. – С. 228; Верига В. Атрапи ОУН. – С. 105; Інформаційний відділ ОУН. Втрати Організації*

Ще у 2006 році Президент України Віктор Ющенко видав Указ "Про відзначення 100-річчя від дня народження Олени Теліги", яким передбачалося встановлення до 2008 року "на території Меморіального комплексу "Бабин Яр" у м. Києві пам'ятника Олені Телізі та її соратникам"; створення історико-літературного музею Олени Теліги у м. Києві.

На даний час маленька кімната у спеціалізованій школі № 97 імені Олени Теліги м. Києва залишається єдиним в Україні музеєм видатної поетеси.

18 років тому київська вчителька української літератури Ліна Єрмолаєва усвідомила – вона не може розповісти учням ні про поетесу, а ні про інших представників празької школи в літературі. Вчителька вирішила самотужки виправити цю ситуацію. Її учні також перейнялися ідеєю створити шкільний музей. Фото з сімейного архіву, документи, відгуки вдячних відвідувачів – щороку їх все більше надходить до музею.

В 2006 р. Міністерство культури та туризму провело конкурс на кращий ескізний проект пам'ятника Олені Телізі, і в 2007 році затвердило проект О. Рубан, В. Липовки та В. Єршова. У бюджеті Київської міської адміністрації на 2008 рік було передбачено 900 тисяч гривень на скульптурну групу, але її так і не встановили.

Чи завершився тернистий шлях пам'яті про трагедію в Бабиному Яру сьогодні?!

Проект О. В. Власова та скульптора Г. Т. Круглова

Власов Олександр Васильович – народився 19 жовтня (1 листопада) 1900 у селі Велика Коша, нині Калінінської області Росія. Радянський архітектор. Доктор архітектури. Професор. Академік Академії будівництва і архітектури України.

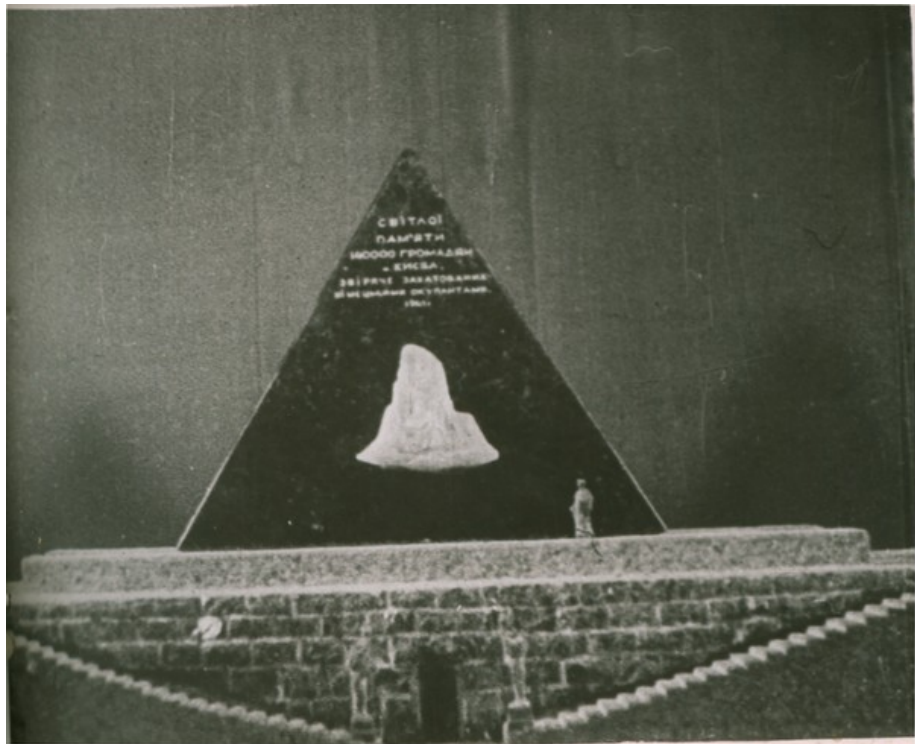
1944-1950 — головний архітектор Києва.

1945-1947 розробляв забудову Хрещатика в Києві.

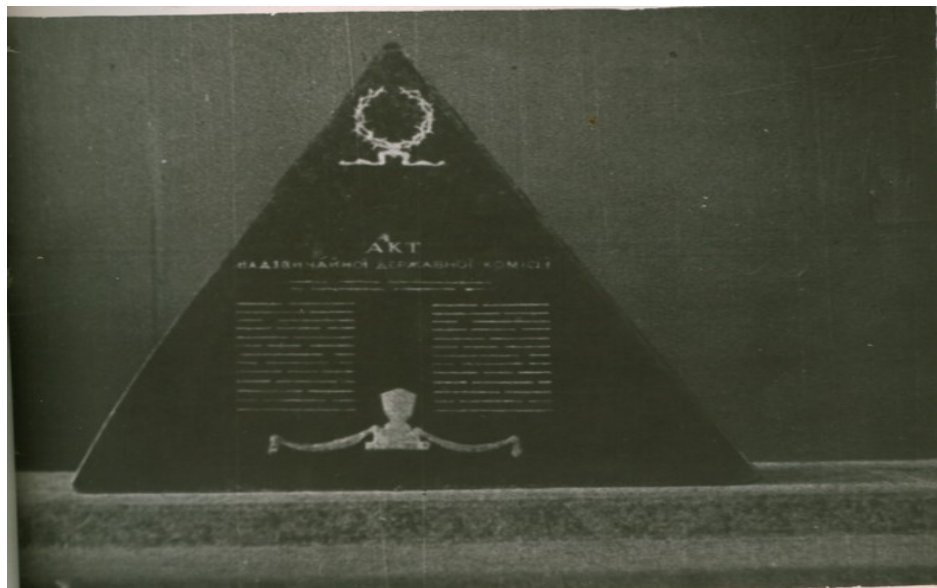
1947 депутат Верховної Ради Української РСР 2-го скликання.



Фотографії ескізів одного з проектів монументального пам'ятника архітектора О. В. Власова та скульптора Г. Т. Круглова про увічнення пам'яті 140-а тисячам громадян м. Києва замучених німецькими окупантами для спорудження в Бабиному Яру. [1945 р.] ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6430, арк. 147-150



Фотографії ескізів одного з проєктів монументального пам'ятника архітектора О. В. Власова та скульптора Г. Т. Круглова про увічнення пам'яті 140-а тисячам громадян м. Києва замучених німецькими окупантами для спорудження в Бабиному Яру. [1945 р.] ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6430, арк. 147-150



Фотографії ескізів одного з проєктів монументального пам'ятника архітектора О. В. Власова та скульптора Г. Т. Круглова про увічнення пам'яті 140-а тисячам громадян м. Києва замучених німецькими окупантами для спорудження в Бабиному Яру. [1945 р.] ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6430, арк. 147-150

Проект меморіалу в пам'ять трагедії у Бабиному Яру в Києві (1966р.)
(Й. Каракіс у співавторстві з художником З. Ш. Толкачевим, скульпторами
Я. С. Ражбой і Є. Жовнировським)

Йосип Юлійович Каракіс (29 травня 1902, Балта - 23 лютий 1988, Київ) – радянський архітектор, містобудівник, художник і педагог, один з найбільш плідних київських зодчих. Архітектор світового класу, відомий на території колишнього Радянського Союзу і за кордоном як майстер короткої епохи українського конструктивізму і активний борець за збереження історичних пам'яток.

Проект Йосипа Каракіса представляв собою сім символічних ярів Бабиного Яру. Між ними перекинуті містки (збережена частина Бабиного Яру перетворюється на заповідне місце, куди не повинна ступати нога людини), дно яру покрито червоними квітами (маками) і каменями – як нагадування про пролите тут море крові радянських громадян. Центральну частину пам'ятника-меморіалу він пропонував в 3-х варіантах.

Статуя скорботи про загиблих, в якій незаживаючими ранами врізані зображення героїзму, страждань і загибелі – це перший варіант.

Другий – бетонний пам'ятник – стіна, пробита силуетом людини, уздовж правого боку пандуса на бетонній підпірній стіні розміщені мозаїчні панно з природних гранітів на тему Бабиного Яру.

Третій – група кам'яніючих людських тіл у вигляді розколотого дерева з двоярусним меморіалом всередині, де чільна роль була представлена фрескам Зіновія Толкачова.

З лівого боку від входу за яром – меморіальний музей, частково вкопаний в землю.



Малюнок дерева, що послужив основою для зародження образу "розколотого дерева"

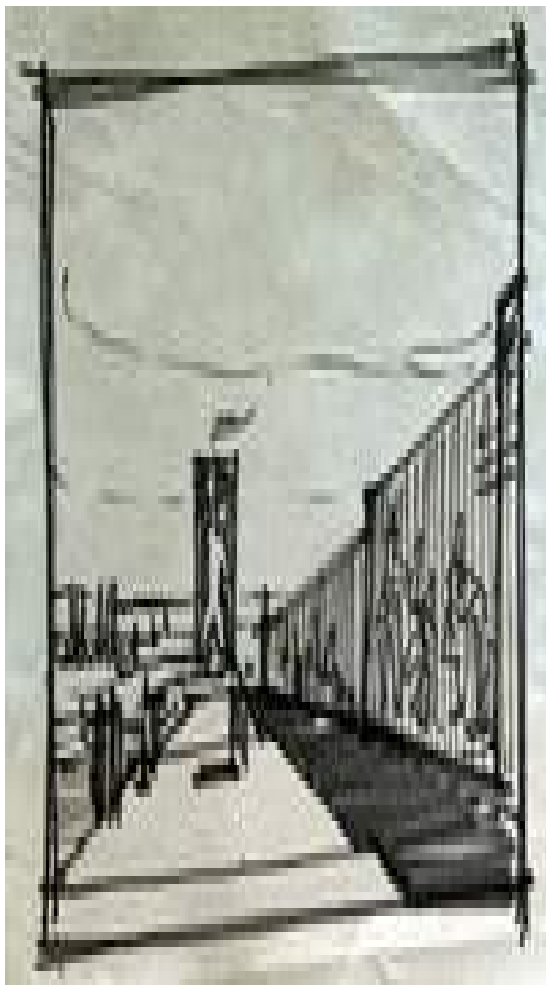


Фрески

Перший варіант пам'ятника виконаний у вигляді розколотого дерева з музеєм всередині. По гвинтових сходах відвідувач піднімається на другий ярус, де в розписах художника З. Ш. Толкачова відображено торжество життя (перший ярус присвячений трагедії).



У другому варіанті проекту тему відображає скульптурна група зі статуєю скорботи, в яку незаживаючими ранами врізані зображення героїзму, страждання і загибель (скульптор Я. С. Разьба).

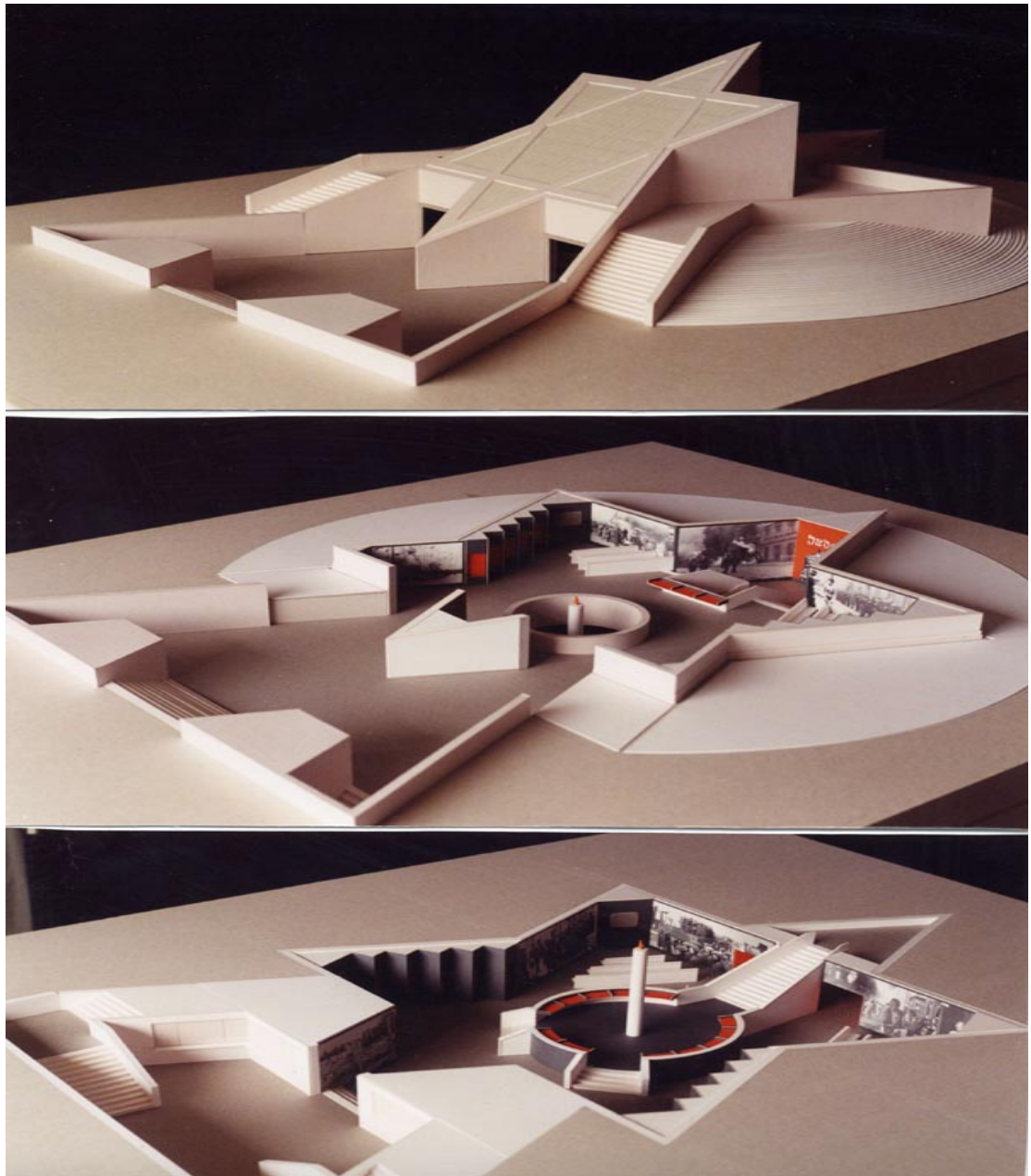


Третій варіант – група кам'яних людських тіл у вигляді розколотого дерева з двоярусним меморіалом всередині, де чільна роль була представлена фрескам Зиновія Толкачова.

Проект Альберта Крижопольського

Альберт Маркович Крижопольський (народився в 1942 році в Києві в єврейській родині) – архітектор, дизайнер, Лауреат Державної премії України ім. Т.Шевченка, один з творців Музею медицини та Музею М. Булгакова (на Андріївському узвозі в Києві).

З початку 2000-х років живе у Німеччині, в Бонні. Розробив проект музею Голокосту в Бабиному Яру.



Проект А. Рибачук та В. Мельниченко (1965 р.)

Ада Федорівна Рибачук (27 липня 1931 – 22 вересня 2010, Київ) – живописець, графік, художник декоративно-прикладного мистецтва, автор нарисів, есе, сценаріїв. У 1957 році закінчила Київський державний художній інститут. В архітектурі, монументальному мистецтві, скульптурі, документальному кіно працювала в співавторстві з Володимиром Мельниченко.

Трагедія Бабиного Яру постала як планетарна невиласна рана на тілі людства. Було оголошено конкурс проектів пам'ятника «Жертвам фашизму в Шевченківському районі м. Києва». Спалах ентузіазму серед митців вражав. Поруч із роботами чотирьох офіційних учасників конкурсу з'явилися десятки образних рішень, так би мовити, «незапрошених» творців.

Серед них вирізнявся нестандартністю і глибиною рішення проект молодих художників Ади Рибачук та Володимира Мельниченка «Коли руйнується світ...». Ця робота засобами скульптури та архітектури намагалася показати раптовий наглий кінець звичайного людського життя, сповненого великих та малих радостей і печалей, кінець страшний та невідворотний, повторений у тисячах і тисячах зруйнованих людських світів...



**Проект пам'ятника О.Телізі та її соратникам на території
Національного історико-меморіального заповідника „Бабин Яр”
у м. Києві**

(Проект О. Рубан, В. Липовки та В. Єршова)



Проект кибитки Анатолія Ігнащенка



Ігнащенко Анатолій Федорович (28 січня 1930, Захарівці — 5 квітня 2011, м. Київ) — український архітектор, скульптор, почесний академік Національної академії мистецтв України, лауреат премії ім. Шевченка, народний художник України.

А. Ігнащенко — автор понад 200 монументальних творів, серед яких монумент Бабин Яр, пам'ятники Лесі Українці, Івану Котляревському, Івану Козловському, Марії Заньковецькій, Володимиру Вернадському в Києві, а також пам'ятники Тарасу Шевченку (Париж, Нью-Йорк, Ашхабад, польський Білий Бір).

У 2006 році він був нагороджений орденом Ярослава Мудрого V-го ступеня.

Скульптор Анатолій Ігнащенко отримав пропозицію створити пам'ятник ромам, загиблим від рук німецьких фашистів у Києві, у Бабиному Яру. За підтримки громади українських ромів — майстер взявся за справу.

У заводському цеху виготовили сталеву кибитку, побиту кулями, повиту гірляндами сталевих квітів.

Коли ж привезли кибитку у Бабин Яр — нагрянула міліція, посипалися погрози розрізати пам'ятник і пустити на переплавку.

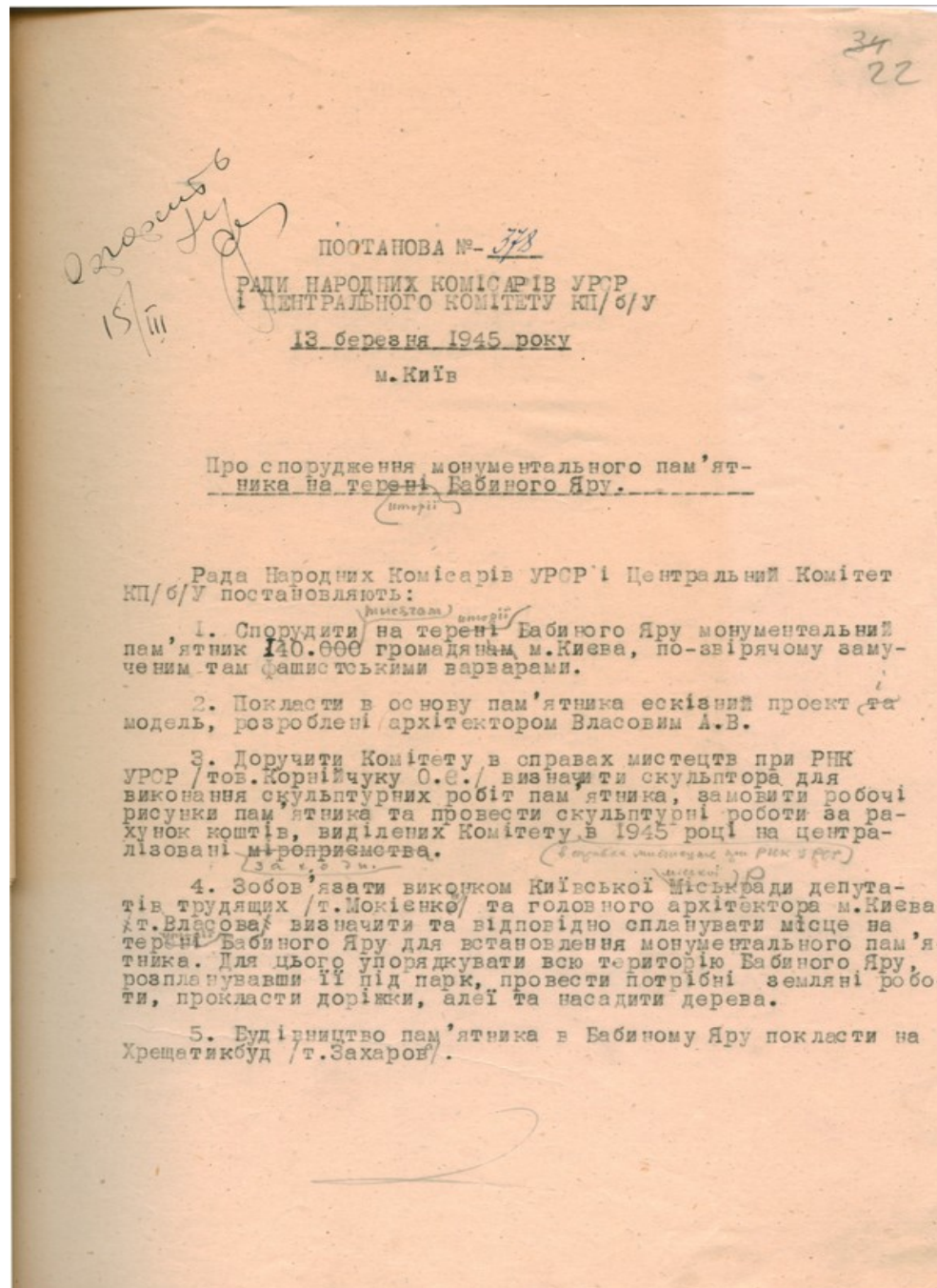
Зрештою, сумна колісниця знайшла собі стоянку далеко від Києва, на опорних колонах у місті Кам'янці-Подільському.



Пам'ятник ромам, знищеним фашистами у 1941-1945 рр.

Додатки

Постанова Ради Народних Комісарів УРСР і Центрального Комітету КП/б/У № 378 "Про спорудження монументального пам'ятника на території Бабиного Яру". 13 березня 1945 р. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 2103, арк. 22-23



35
23

- 2 -

На першочергові витрати по будівництву монументального пам'ятника видати з республіканського бюджету Хрещатикбуду 200 тисяч карбованців.

6. Для визначення витрат по будівництву пам'ятників, що їх дозволено будувати Раднаркомом УРСР за 1945 році, зобов'язати Комітет в справах мистецтв при РНК УРСР /тов. Корнійчука О.Є./ та Управління в справах архітектури при РНК УРСР /тов. ОСТАПЕНКА/, разом з Наркомфінансів УРСР /тов. Сахновський/, протягом 10 днів подати на затвердження Раднаркому УРСР і Центрального Комітету КП/б/У орієнтовний кошторис по будівництву пам'ятників.

Голова Ради
Народних Комісарів УРСР
М. ХРУЩОВ

Секретар Центрального
Комітету КП/б/У
Д. КОРОТЧЕНКО

НКР
1129
Гур.
14/10/45
Глу
адм.м.м.

Лист заступника міністра культури УРСР Л. Куропатенка до заступника Голови Ради Міністрів Української РСР М. С. Гречухи про проект монументального пам'ятника для увічнення пам'яті 140-а тисячам громадян м. Києва закатованих німецькими окупантами для спорудження в Бабиному Яру. 22 січня 1959 р. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6430, арк. 154-155.

ЗАСТУПНИКОВІ ГОЛОВИ РАДИ МІНІСТРІВ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

тов. ГРЕЧУХІ М.С.

На виконання встанови РНК УРСР і ЦК КП/б/У від 13/І-1945 р. № 378 "Про спорудження монументального пам'ятника на території Бабиного яру", кол. Комітет в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР /Управління капітального будівництва/ замовило архітектору Власову О.В. і скульптору Круглову Г.Т. /трудовий договір № 6 від 25/ІХ-1945 р./ виконання проекту монументального пам'ятника 140 тисячам громадян м. Києва по звірячому замучених німецько-фашистськими загарбниками для спорудження в Бабиному яру.

До складу проекту входило:

1. Макет в граніті - 1/25 натуральної величини.
2. Модель барельєфа - 1/4 натуральної величини.
3. 2 скульптури 1/3 натуральної величини.
4. Архітектурне оформлення і фасад перспективи, генеральний план та кошторис на спорудження монументального пам'ятника в сумі 2.308.633 крб.

За виконану роботу по проектуванню монумента кол. Комітетом в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР було сплачено 50 тис. крб., з яких:

а/ тресту "Союзграніт" за виготовлення макета в граніті - 12.000 крб.;

б/ архітектору Власову О.В. - 25.000 крб. ;

в/ скульптору Круглову Г.Т. - 13.000 крб.

/на придбання матеріалів - 6.000 крб., на виплату гонорару - 7.000 крб.

За повідомленням начальника Управління капітального будівництва кол. Комітету в справах мистецтв при Раді

До справи

УСТАНОВЛЕННЯ
КАПІТАЛЬНИХ

22.1.1959

№ 33/37

*розробка і виконання цього
замовлення передано на комі
тету і розробку*

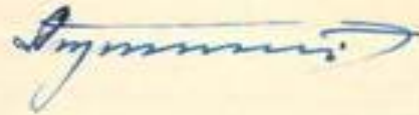
О.В. Власов
20.01.1959

Міністрів УРСР тов.Рязанцева М.І. виготовлений проект монументального пам'ятника був переданий в 1946 р. Київській міськраді.

Міністерство культури УРСР звернулось до виконкому Київської міської Ради депутатів трудящих з проханням повідомити місце знаходження в даний час проекту монумента.

Розглянувши фото проекту вищезазначеного монументального пам'ятника, Міністерство культури УРСР не рекомендує його до спорудження, а вважає доцільним доручити виконкому Київської міської Ради депутатів трудящих спорудити в м.Києві на території Бабиного Яру обеліск з відповідним написом.

ЗАСТУПНИК МІНІСТРА КУЛЬТУРИ УРСР



Л.КУРОПАТЕНКО.

факт 12-48/33
12/11-74



У К А З
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про відзначення 100-річчя від дня народження Олени Теліги

З метою вшанування пам'яті видатної громадсько-політичної діячки, учасниці українського визвольного руху, поетеси Олени Теліги, з нагоди 100-річчя від дня її народження і на підтримку ініціативи наукових установ та громадськості

п о с т а н о в л я ю:

1. Кабінету Міністрів України:

1) утворити організаційний комітет з підготовки та проведення заходів з відзначення 100-річчя від дня народження Олени Теліги та затвердити його персональний склад;

2) розробити та затвердити план заходів з відзначення 100-річчя від дня народження Олени Теліги, передбачивши, зокрема: проведення протягом липня – вересня 2006 року в населених пунктах, пов'язаних з життям і діяльністю Олени Теліги, її родини та соратників – учасників українського визвольного руху, урочистостей за участю представників органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій; проведення у вересні 2006 року в м. Києві науково-практичної конференції, присвяченої громадській діяльності та літературній творчості Олени Теліги, а також тематичних конференцій, круглих столів, літературних читань в інших регіонах України; створення документального фільму про Олену Телігу, її родину та соратників; карбування та введення в обіг у встановленому порядку ювілейної монети на відзнаку 100-річчя від дня народження Олени Теліги; випуск в обіг поштової марки і конверта, присвячених 100-річчю від дня народження Олени Теліги, та здійснення спецпогашення поштової марки;

3) разом із Київською міською державною адміністрацією вирішити в установленому порядку питання щодо: встановлення на будинку N 25/18 по вул. Л. Толстого в м. Києві, в якому проживала Олена Теліга, меморіальної дошки; спорудження протягом 2006-2008 років на території Меморіального комплексу "Бабин Яр" у м. Києві пам'ятника Олені Телізі та її соратникам; створення історико-літературного музею Олени Теліги у м. Києві.

2. Міністерству освіти і науки України вжити заходів щодо видання в серії "Шкільна бібліотека" творів Олени Теліги.

3. Міністерству закордонних справ України, Міністерству культури і туризму України разом із Національною академією наук України вивчити можливість увічнення пам'яті Олени Теліги в країнах, де вона проживала, та внести в

установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України відповідні пропозиції.

4. Державному комітету телебачення та радіомовлення України забезпечити широке висвітлення заходів з відзначення 100-річчя від дня народження Олени Теліги.

Президент України

В.ЮЩЕНКО

м. Київ, 22 травня 2006 року
N 416/2006

Розпорядження № 1294 від 17 листопада 2009 року

Про спорудження пам'ятника Олені Телізі на території Меморіального комплексу “Бабин Яр” у м. Києві

Відповідно до законів України “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про охорону культурної спадщини” та “Про планування та забудову територій”, відповідно до Указу Президента України від 22 травня 2006 року № 416/2006 “Про відзначення 100-річчя від дня народження Олени Теліги”, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 08.09.2004 № 1181 “Деякі питання спорудження (створення) пам'ятників і монументів”:

1. Спорудити протягом 2009-2010 років пам'ятник Олені Телізі — видатній українській поетесі, що боролась за незалежність України, на території Меморіального комплексу “Бабин Яр” у м. Києві.
2. Комунальному підприємству “Дирекція реставраційно-відновлювальних робіт” в установленому порядку:
 - 2.1. Отримати вихідні дані на проектування об'єкта.
 - 2.2. Забезпечити розробку, погодження та затвердження проектно-кошторисної документації на спорудження об'єкта.
 - 2.3. Одержати дозволи центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини — Міністерства культури і туризму України та місцевого органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини — Головного управління охорони культурної спадщини виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) на виконання зазначених робіт.
 - 2.4. Оформити право користування земельною ділянкою в установленому порядку.
 - 2.5. Отримати дозвіл на виконання будівельних робіт в інспекції державного архітектурно-будівельного контролю.
 - 2.6. Забезпечити проведення благоустрою прилеглої до пам'ятника території.
 - 2.7. На тендерній основі визначити генеральну проектну та генеральну підрядну організації для виконання робіт, зазначених в п. 1 цього розпорядження.
3. Взяти до відома, що фінансування робіт, зазначених у пункті 1 цього розпорядження, буде здійснюватись за рахунок коштів меценатів.

4. Першому заступникові голови Київської міської державної адміністрації Басу Д. Я. забезпечити висвітлення в засобах масової інформації змісту цього розпорядження.

5. Контроль за виконанням цього розпорядження покласти на заступників голови Київської міської державної адміністрації згідно з розподілом обов'язків.

Голова Л. Черновецький

Розпорядження № 685 від 14 травня 2013 року

Про внесення змін до розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 17 листопада 2009 року № 1294 "Про спорудження пам'ятника Олені Телізі на території Меморіального комплексу "Бабин Яр" у м. Києві"

Відповідно до ст.31 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", Закону України "Про регулювання містобудівної діяльності", Указу Президента України від 22 травня 2006 року № 416/2006 "Про відзначення 100-річчя від дня народження Олени Телізи", з метою спорудження пам'ятника видатній українській поетесі Олені Телізі та її соратникам, що боролися за незалежність України, в межах функцій органу місцевого самоврядування:

1. Внести зміни до розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 17 листопада 2009 року № 1294 "Про спорудження пам'ятника Олені Телізі на території Меморіального комплексу "Бабин Яр" у м. Києві", а саме:

1.1. Заголовок розпорядження викласти в такій редакції: "Про спорудження пам'ятника Олені Телізі та її соратникам, що боролися за незалежність України, на території Меморіального комплексу "Бабин Яр" у м. Києві".

1.2. У преамбулі розпорядження слова "Про планування та забудову територій" замінити словами "Про регулювання містобудівної діяльності".

1.3. Пункт 1 розпорядження викласти в такій редакції: "1. Спорудити пам'ятник Олені Телізі та її соратникам, що боролись за незалежність України, на території Меморіального комплексу "Бабин Яр" у м. Києві".

1.4. У підпункті 2.3 пункту 2 розпорядження слова "Головного управління охорони культурної спадщини" замінити словами "Управління охорони культурної спадщини".

1.5. Пункт 3 розпорядження викласти в такій редакції:

"3. Взяти до відома, що фінансування робіт, зазначених в пункті 1 цього розпорядження, буде здійснюватися за рахунок коштів державного бюджету та коштів міського бюджету, передбачених Програмою економічного і соціального розвитку м. Києва на 2013 рік".

1.6. Пункт 4 розпорядження викласти в такій редакції:

"4. Департаменту будівництва та житлового забезпечення виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) подати до Департаменту економіки та інвестицій виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) інвестиційні пропозиції щодо включення робіт, зазначених у пункті 1 цього розпорядження, до програм економічного та соціального розвитку м. Києва на 2013 та наступні роки".

1.7. Пункт 5 розпорядження викласти в такій редакції:

"5. Департаменту культури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) здійснити заходи, пов'язані з організацією офіційного відкриття пам'ятника видатній українській поетесі Олені Телізі та її соратникам, що боролися за незалежність України, в межах загального обсягу витрат по галузі "Культура і мистецтво".

2. Контроль за виконанням цього розпорядження покласти на заступника голови Київської міської державної адміністрації Кучука М. І.

Голова О. Попов



**ПОСТАНОВА
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ**

Про відзначення Міжнародного дня голокосту ромів

За роки Другої світової війни гітлерівські фашисти разом із своїми прислужниками, здійснюючи расистську політику етноциду, вивезли з окупованих країн і спалили у концтаборах близько 500 тисяч ромів. Чимало їх було знищено у таборах примусової праці, місцях кочування, в ході каральних операцій. Найбільших жертв зазнали роми, які проживали у місті Києві, на території нинішньої Автономної Республіки Крим і Закарпатської області, у Вінницькій, Одеській, Сумській, Черкаській та інших областях України.

Враховуючи великі масштаби і непоправні суспільні наслідки голокосту ромів, їх соціальне вразливе сучасне становище в місцях компактного проживання, Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**:

1. Відзначати, починаючи з 2004 року, на державному рівні Міжнародний день голокосту ромів, коли гітлерівські фашисти влаштували у концтаборі Аушвіц-Біркенау "циганську ніч" (2 серпня 1944 року).
2. Доручити Кабінету Міністрів України разом з відповідними місцевими органами виконавчої влади визначити і здійснити заходи, спрямовані на вивчення масштабів, місць та кількості жертв гітлерівського етноциду ромів у роки Великої Вітчизняної війни, на увічнення пам'яті депортованих і страчених представників цієї національної меншини, надання допомоги сім'ям постраждалих, розв'язання нагальних соціально-економічних і етнокультурних проблем ромських громад України.
3. Комітетам Верховної Ради України за участю відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в установленому порядку вжити заходів щодо внесення пропозицій про включення жертв ромського голокосту та членів їх сімей до кола осіб, які постраждали у роки Другої світової війни і у зв'язку з цим повинні мати право на компенсацію.
4. Рекомендувати Державному комітету України у справах національностей та міграції надати допомогу національно-культурним товариствам у міжнародних заходах, приурочених до Міжнародного дня голокосту ромів, зокрема 60-річчя голокосту ромів України.
5. Контроль за виконанням цієї Постанови покласти на Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

Голова Верховної Ради України

В.ЛИТВИН

м. Київ, 8 жовтня 2004 року
N 2085-IV

